

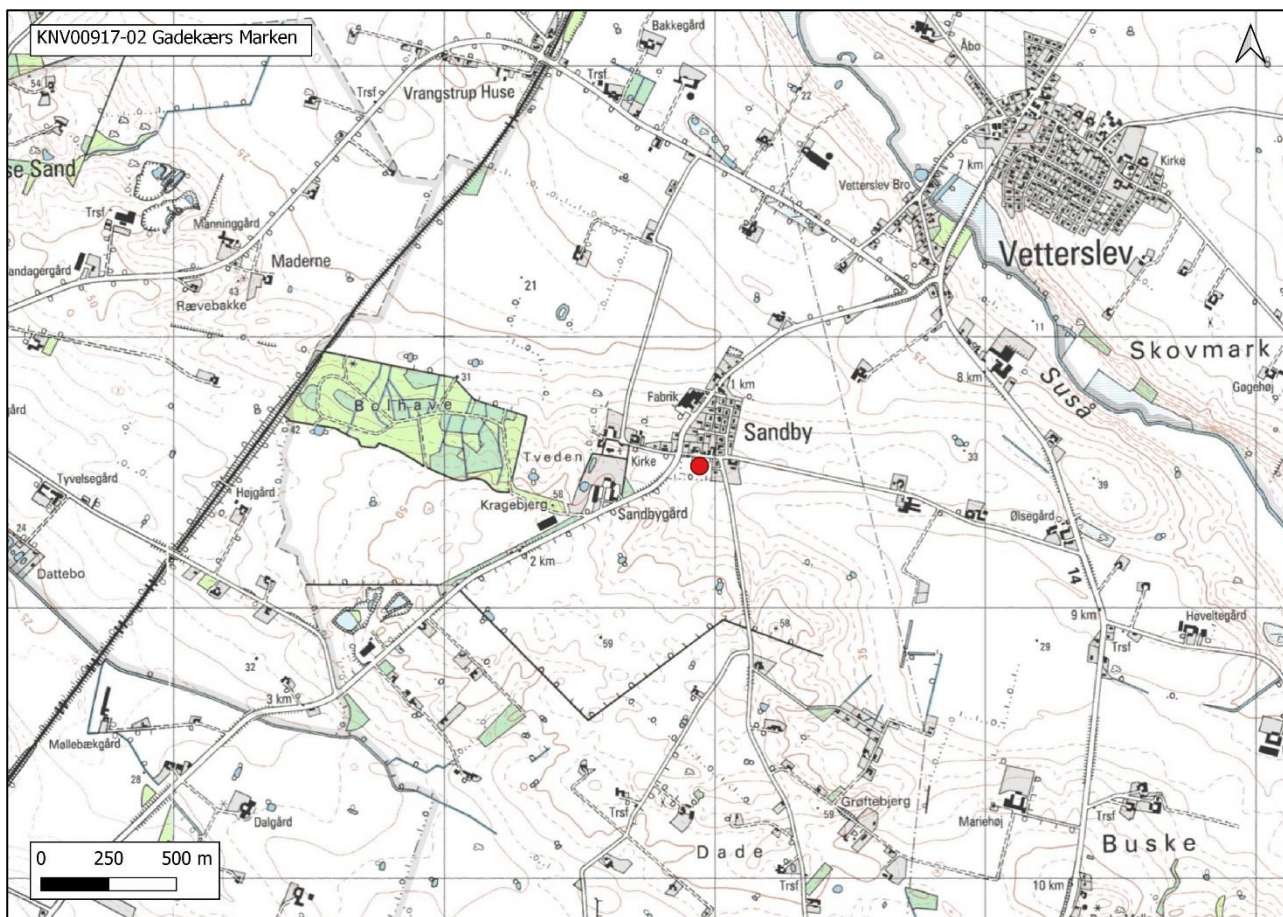
KNV00917-01-02 Gadekærs Marken

SLKS journalnummer: 19/02208

Matrikelnr. og ejerlav: 1ak, 1ai og 1k, Sandby By, Sandby

Sandby Sogn, Tybjerg Herred, Præstø Amt

Sb.nr. 050709-33

Figur 1: Oversigtskort med markering af lokaliteten.

Indhold

Indhold	2
Abstract.....	2
Undersøgelsens forhistorie.....	2
Topografi, terræn, undergrund	4
Undersøgelsesmetode.....	6
Undersøgelsens resultater.....	7
Vikingetid:.....	8
1400 til 1800-tallet:.....	10
Fremtidigt arbejde på stedet.....	11

Abstract

Forundersøgelsen er forestået på et 9.234 m² stort areal, hvoraf der efterfølgende er indstillet og undersøgt et udgravningsareal på 1.528 m² forud for byggemodning af parcelhusgrunde og let industri. Ved udgravningen er undersøgt en kraftigt destrueret hustomt samt et vejforløb ¹⁴C-dateret til 961-1050 AD. Derudover er der undersøgt gruber og brønde, der er ¹⁴C og dendro-dateret inden for perioderne 1400-tallet til 1800-tallet.

Undersøgelsens forhistorie

I forbindelse med udstykningen af 3 matrikler (1ak, 1ai og 1k, Sandby By, Sandby) til byggemodning blev Museum Sydøstdanmark anmodet om en arkæologisk udtagelse af Næstved Kommune, Center for Trafik og Ejendomme. Arealet er i starten af 1900-tallet udlagt som fodboldbane, og det var uvist i hvilket omfang, der var foretaget terrænregulering af arealet i denne forbindelse. Museet har undersøgt forholdene omkring boldbanen for at vurdere, om der er foretaget større terrænmæssige ændringer i forbindelse med anlæggelsen af denne, og der er ingen sikre spor på at dette er foretaget, og der blev anbefalet en forundersøgelse af arealet.

Matriklerne ligger inden for kulturarvsarealet for Sandby af regional betydning (jævnfør Museumsloven Kapitel 8 §23 st. 4), der indeholder teksten;

I Sandby er fundet 3 runesten, den ene fandtes ved gravning af grav i kirken (forsvundet), en anden sad som hjørnegrundsten, nu opstillet på kirkegården, og brudstykket af en tredje sad i kormuren. Selve kirken er romansk, bygget af kamp, blandet med kridt, faksekalk og enkelte frådsten. Den nærliggende Sandbygård er nævnt i de skriftlige kilder ca. 1305, men kan være ældre. I forbindelse med dybdepløjning forud for læhegn mellem gården og kirken fandtes spredte bopladsspor, som dateres til vikingetid eller ældre middelalder ud fra fund af østersøkeramik. Fra området nord for kirken og syd for gården

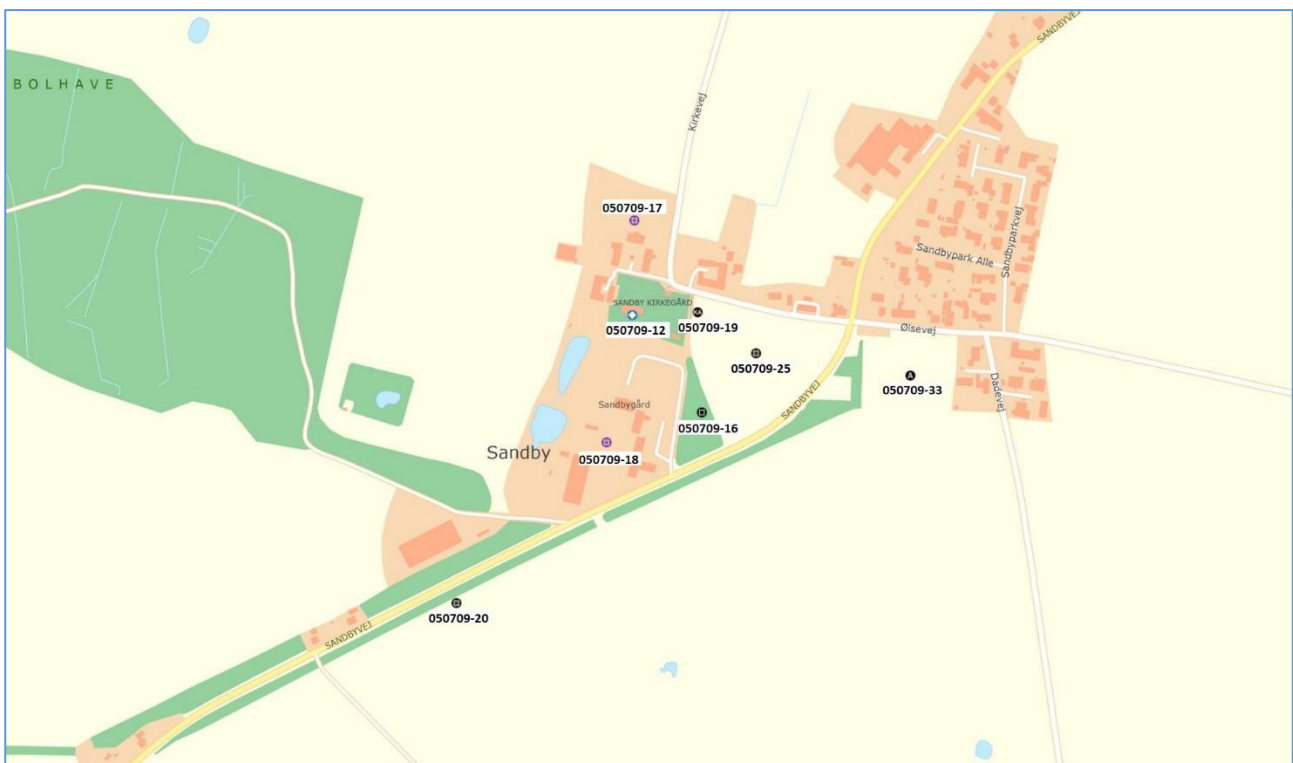
kendes detektor fund af middelaldermønter. Sandby har formodentlig bebyggelseskontinuitet fra vikingetid til nutid med stormandsgård og tilhørende kirke.

Figur 2. Runestenene fra Sandby. Fra venstre Sandby 1-3. Billeder hentet fra <http://www.runestene.dk/sjaelland.html> ©.

Næstved Kommune blev anbefalet at få foretaget en arkæologisk forundersøgelse af byggemodningsarealet på formodning af, at man ville påtræffe væsentlige fortidslevn der kunne belyse Sandby Bys udvikling.

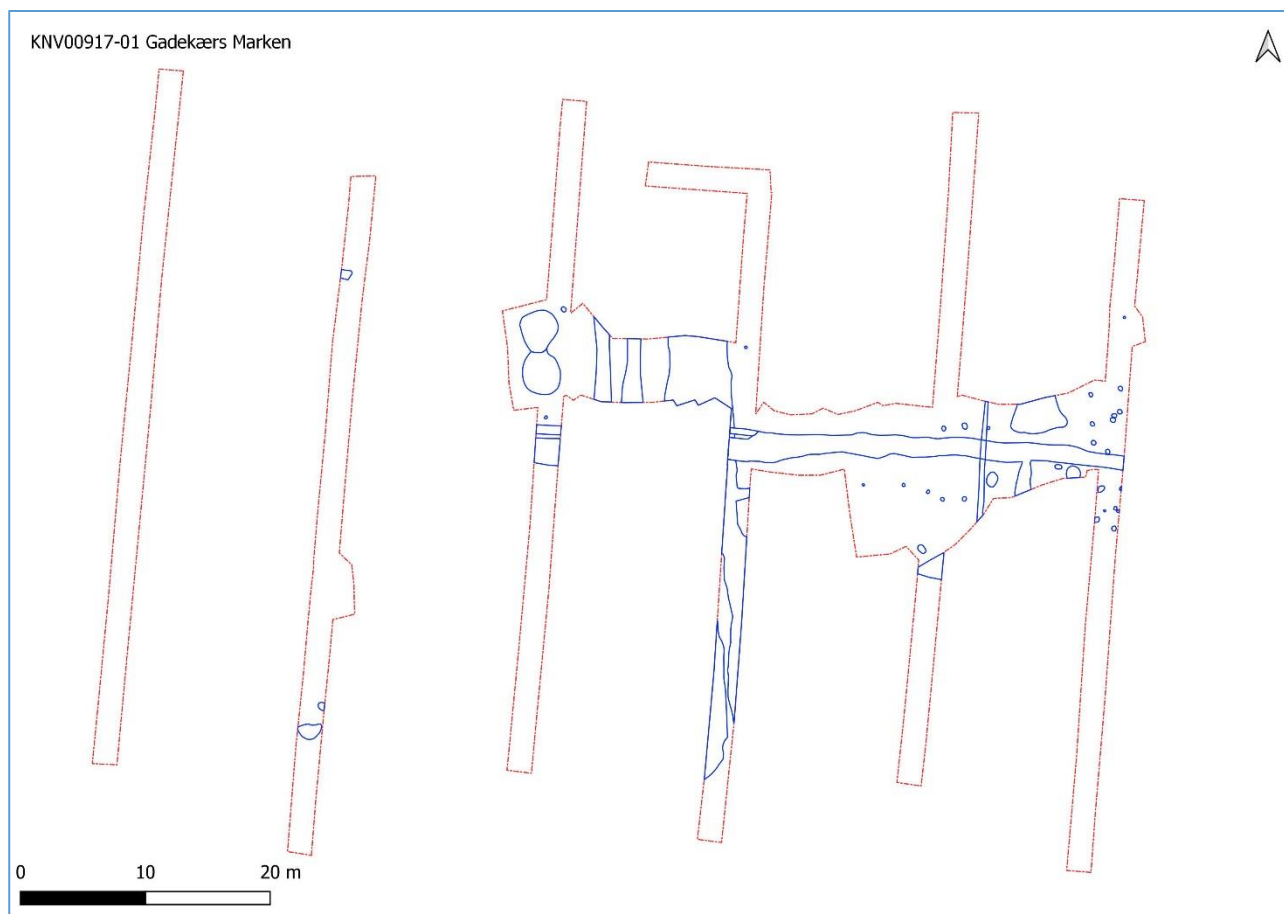
Der foreligger foruden runestenene hovedsageligt kun oplysninger om byen ud fra detektorfund. Detektorfundene er hovedsageligt møntfund fra 1300-1700-tallet, samt metalgenstande fra middelalder og en enkelt skivefibøl fra vikingetid (050709-25).

Figur 3. KNV00917-01-02. Registreringer i Fund og Fortidsminder. 050709-33 er undersøgelsesarealet. Indeholder data for fra Fund og Fortidsminder ©.

På baggrund af placeringen af undersøgelsesarealet ville det kunne være forventeligt at støde på fortidslevn der kunne være med til at belyse byens udvikling fra middelalder til nutid. På O1-kortet fra 1812-1859 angives marken til at hedde Gadekærs Marken og det forventes, at der kunne påtræffes aktiviteter fra tidlig middelalder og renæssance.

Forundersøgelsen blev foretaget 20-21/3-2019 og påviste 46 jordfaste fortidslevn med fund af primært efterreformatorsk alder. Der blev trukket 7 søgegrøfter, der var nord-syd orienteret samt et central felt løbende vest-øst.

Figur 4. KNV00917-01. Oversigt over søgegrøfter og anlæg fra forundersøgelsen.

På baggrund af forundersøgelsen blev der indstillet et areal på 1.571 m² til en egentlig arkæologisk udgravning, hvoraf der blev afrømmet 1.528 m². Udgravningen blev påbegyndt den 27. maj og blev afsluttet den 4. juni 2019.

Topografi, terræn, undergrund

Undersøgelserne er forestået på et langstrakt bakkedrag der løber øst-vest og støder på en 1 km bred bakkekam der løber sydøst-nordvest. Bakkekammens partier over 45 meter har en urolig, bakket overflade, mens de derunder liggende dele viser jævne konturer.

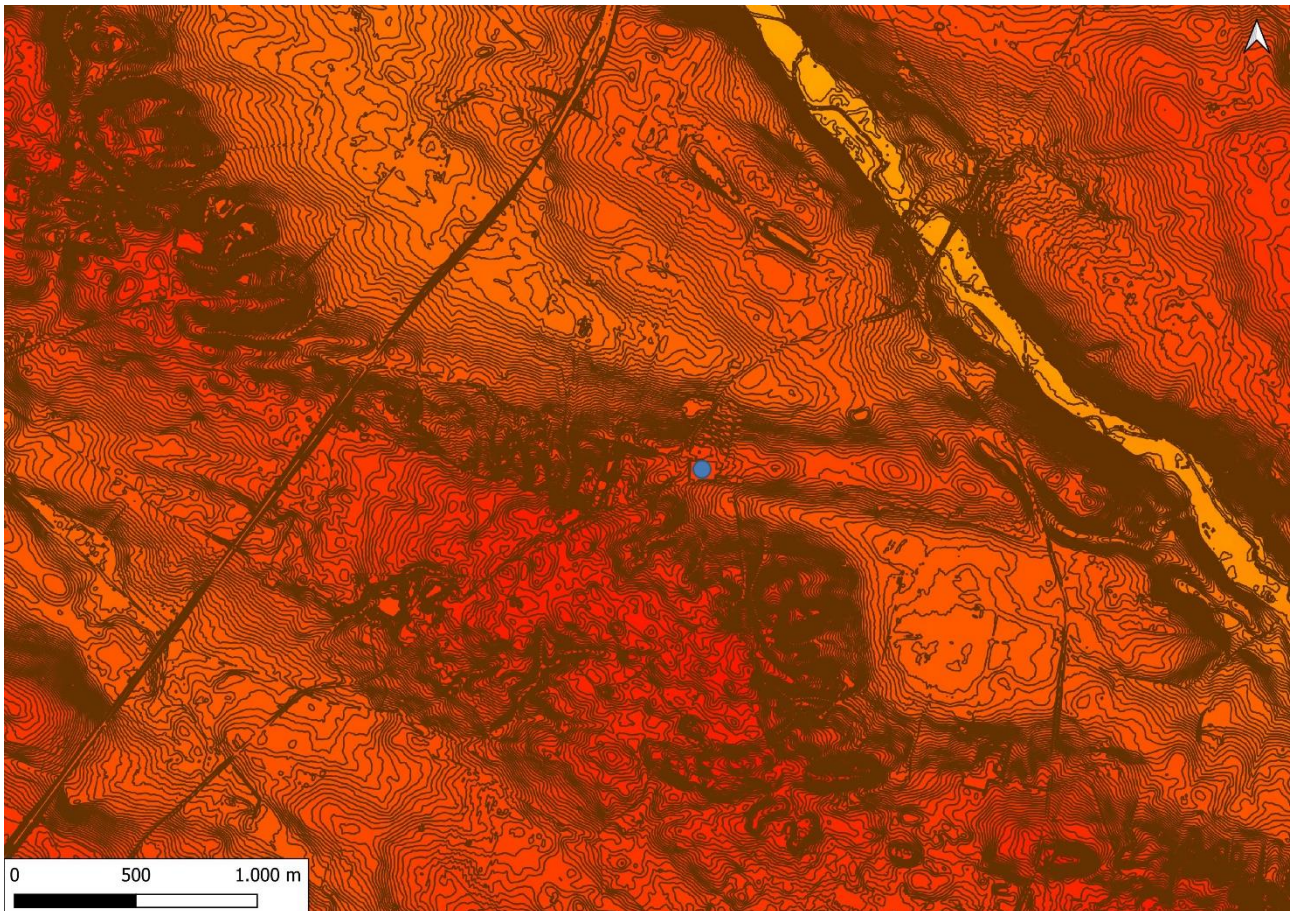
Overfladelaget i bakkerne består af sand, men under sandet skjuler sig tykke lag af lagdelt ler, der har fundet anvendelse i den stedlige teglindustri (Trap 1955). Ca. 1,5 km nordøst for arealet løber Susåen.

Anlæggene ligger omkring kote 41 på en jævn falde og terrænet har haft et jævnt til moderat fald mod syd og sydøst til omkring kote 24. Ved forundersøgelsen kunne det observeres, at der er foretaget omfattende landskabsforandringer især i undersøgelsesarealets sydlige del, hvor der er tilført omkring 1-1,5 meter ekstra muld for at terrænregulere fodboldbanen. Muldtykkelsen i udgravningsarealet var omkring 20-30 cm. Det kan ikke udelukkes, at der er sket jordforskydning ved terrænreguleringen i dette område ved anlæggelsen af fodboldbanen i starten af 1900-tallet. Det kan ej heller udelukkes at terrænreguleringen har haft en destruktiv betydning for de arkæologiske fortidslevn. Til eksempel kan nævnes den nedslidte/destruerede hustomt, K1, der er dateret til sen vikingetid. Om K1 er ødelagt på grund af 1400 til 1800-tallets aktiviteter i området eller ved terrænregulering forud for anlæggelsen af boldbanen kan dog ikke afgøres.

Undersøgelserne er forgået på en mark som på O1-kortet fra 1812-1859 kaldes *Gadekærs Marken* og ca. 300 meter vest herfor ligger for kirken, bygget i romansk stil, og ca. 350 meter sydøst herfor ligger hovedgården Sandbygård, førstegang nævnt 1305 (Trap 1955). På marken, hvor vejen Sandbyvej krydser Ølsevej, ligger byens nuværende gadekær. Gadekæret er opbygget af tilhuggede granitsten og figurerer først på de lave målebordskort fra 1901-1971 og ikke på ældre kort. Gadekærets kulturhistorie kan inddeles i 3 tidsperioder;

- 1) 1100-tallet (senvikingetid-middelalder)
- 2) 1700 til 1900-tallet (landboreformer og brandvæsen)
- 3) 1900-tallet (branddamme). (Fükking 2015).

Gadekæret er i løbet af 1900-tallet anlagt som branddam, men navnet *Gadekærs Marken* er ældre end den anlagte branddam.

Figur 5. KNV00917-01-02. Reliefkort med konturer. Blå cirkel markerer de arkæologiske undersøgelser. Indeholder data fra Styrelsen for Dataforsyning og Effektivisering, 0,5 m konturer, WMS-tjeneste ©.

Undersøgelsesmetode

Ved forundersøgelsen (KNV00917-01) den 20. og 21. marts 2019 blev der trukket 7 søgegrøfter, løbende nord-syd, på et 9.234 m² stort areal og registreret 46 anlæg. Der kunne ved forundersøgelsen erkendes flere grube, stolpehuller og skelgrøfter, der kunne være med til at belyse landsbyudviklingen for Sandby by, samt belyse hvilke aktiviteter der var foregået på stedet. Ved forundersøgelsen blev der tolket 3 huskonstruktioner samt to ovnanlæg. Ved forundersøgelsen afslutning blev søgegrøfterne tildækket igen. Kun enkelte anlæg blev stukket med spade.

På baggrund af forundersøgelsens anlægskoncentration blev der efterfølgende indstillet et areal på 1.571 m² til en egentlig arkæologisk udgravning, hvoraf der blev afrømmet 1.528 m². Udgravningen blev påbegyndt den 27. maj og blev afsluttet den 4. juni 2019.

Under udgravningen er størstedelen af anlæggene blevet undersøgt med spade ved snit og tegnet og beskrevet. De store anlæg som gruber, brønde og vejforløb er snittet med maskine og tegnet og beskrevet. Dog er kampestensbrønden, A135, tegnet som en skitse ud fra mål fra kanten af profilen, da det ikke var forsvarligt at gå nede i den dybe snitkasse. Der er taget fotos af udvalgte anlæg samt arbejdsfoto.

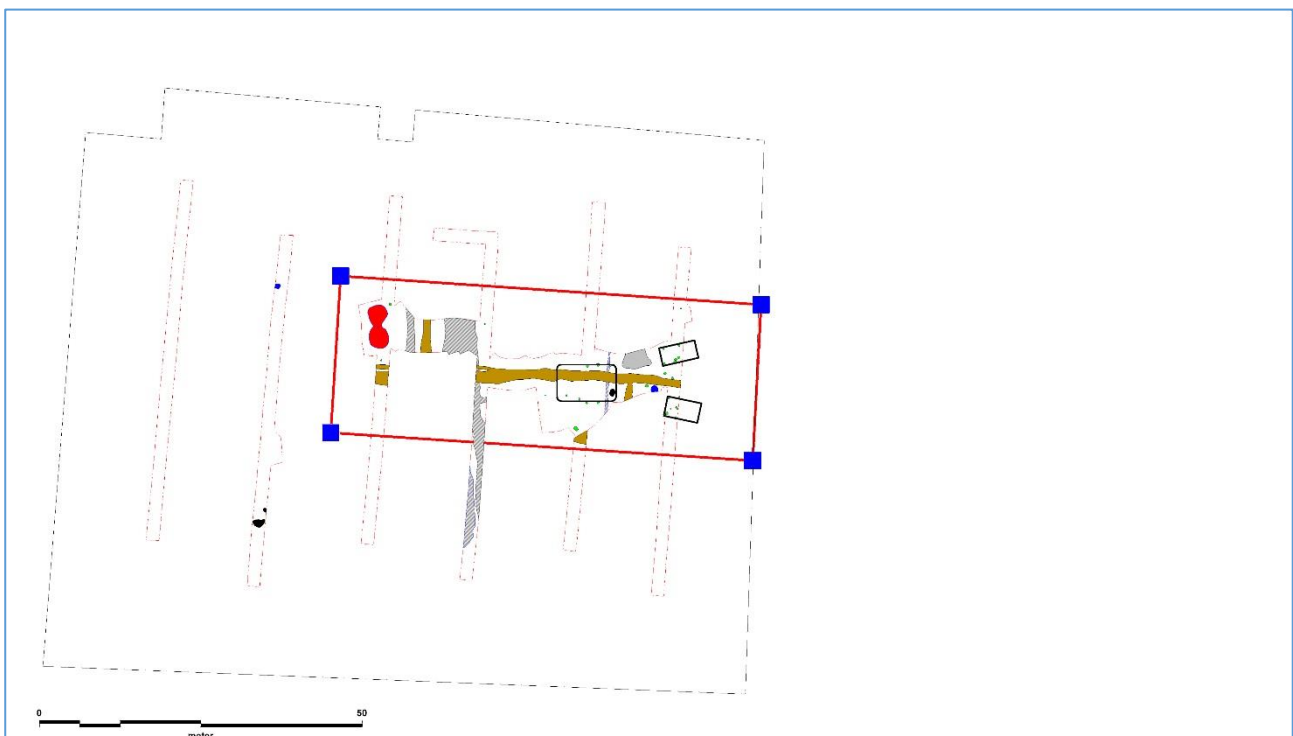
Der blev gjort 136 fund (X1-X55, X45-X55 er trækul fra flotering af jordprøver). X1 og X2 er prøver fra brøndkasse sendt til dendro.

Undersøgelsens resultater

KNV00917-01, forundersøgelse.

Ved forundersøgelsen blev der fundet 46 anlæg fordelt over 30 stolpehuller, 2 ovne, 2 gruber, 3 kogegruber, 4 toftegrøfter, 1 kulturlag, i vådområde, 1 recent forstyrrelse, 1 dræn og 1 anlæg der udgik. Der blev ved forundersøgelsen trukket 7 søgegrøfter, med orientering nord-syd, inden for arbejdsarealet på 9.234 m².

Ved forundersøgelsen blev der tolket 3 huskonstruktioner samt 2 ovnanlæg.

Figur 6. KNV00917-01. Oversigt over forundersøgelsen med markering af udgravningsfeltet til KNV00917-02. Der er angivet 3 huskonstruktioner (angivet som rektangulære grundrids), 2 ovne (rød signatur) samt tofteskul (gul signatur).

Det stod dog klart under udgravningen, at der ikke kunne udskilles konstruktioner ud fra de oplyste tolkninger fra forundersøgelsen. De 2 anlæg, der var tolket som ovne på grund af rødbrændt ler i toppen af anlægget, viste sig under udgravningen at være brønde med opfyld af nedbrydningslag med diverse mur- og tagtegl fra 1600/1800-tallet.

Anlægsintensiteten mod vest var meget sparsom eller ikke eksisterende, mens det ikke var muligt at afgrænse anlægskoncentrationen mod øst. Her fortsætter bebyggelses- og aktivitetsspor ind under de nuværende parcelhusgrunde. Mod nord var der sparsomme eller ingen aktiviteter og arealet afgrænses af Ølsevej. Mod syd er der foretaget store terrænforandringer forud for anlæggelsen af boldbanen, hvor man har tilhørt meget ekstra muld mellem 1-1,5 meter tykt. Der var ingen rester af beboelsesspor i dette område. Muldykkelsen i det resterende område var omkring 20-30 cm tykt. Det er uvist i hvor stort

et omfang terrænforandringerne har påvirket anlæggene i det resterende område. Boldbanen er nok anlagt i løbet 1930-40'erne.

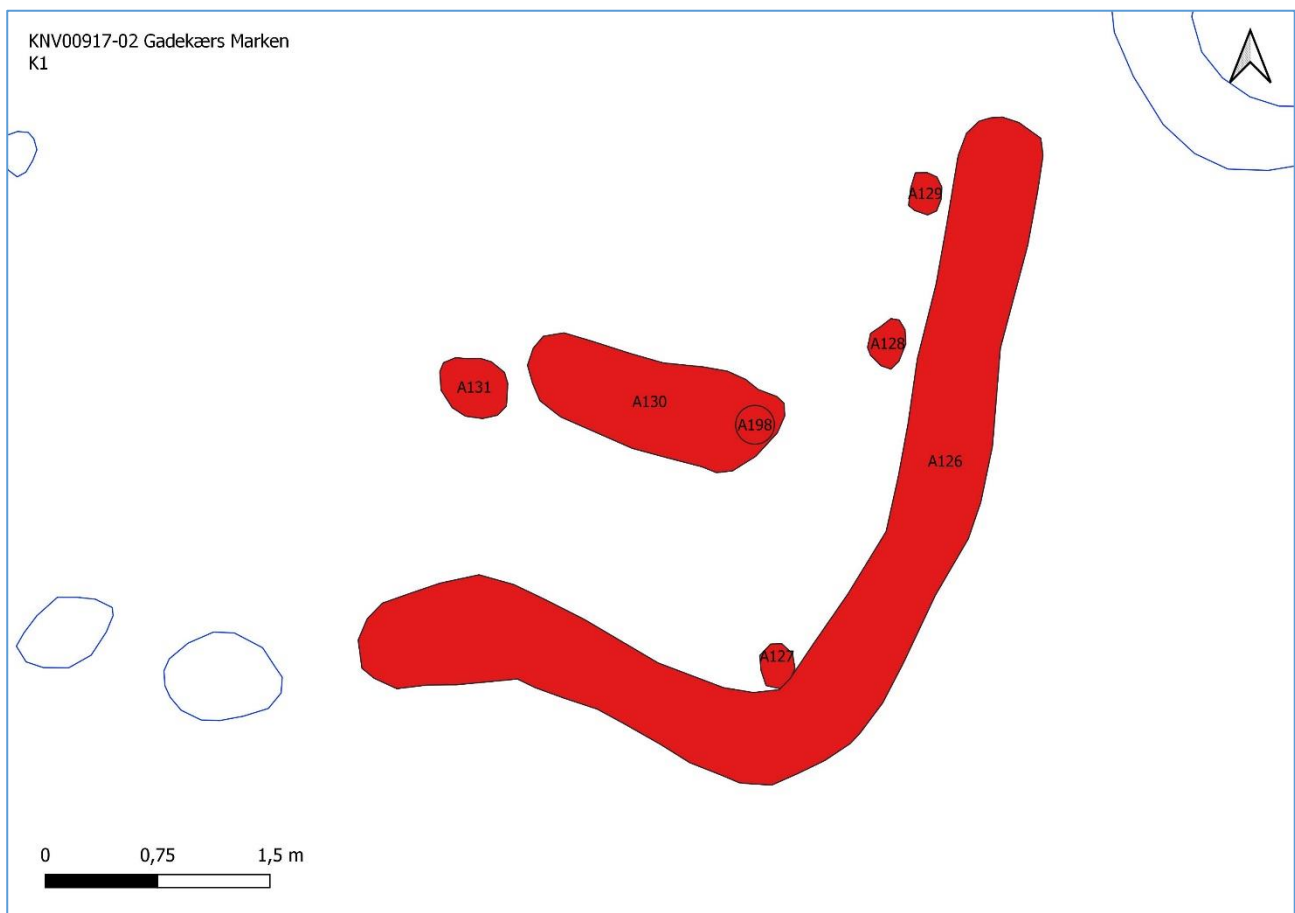
KNV00917-02, udgravning.

Ved udgravningen (KNV00917-02) blev der muldafrømmet et felt på 1.528 m² og fundet 1 hustomt, 1 vejforløb, 5 brønde, 15 grøfter, 1 hørbrydegrube, 46 stolpehuller, 13 gruber, 8 dræn og 9 anlæg udgår.

Spændet mellem dateringerne af genstande og anlæg, både ¹⁴C, typologiske og dendro-dateringer, ligger i tidsrummet senvikingetid til 1800-tallet.

Vikingetid:

Ved den arkæologiske undersøgelse blev der konstateret en meget fragmentarisk hustomt, som tolkningsmæssigt under de arkæologiske undersøgelser var meget usikker. Der er meget lidt bevaret af konstruktionen, kun nogle få stolpehuller og en tolket væggrøft.

Figur 7. KNV00917-02. K1

2 af stolpehullerne (A127 og A128) langs væggrøften er ¹⁴C-dateret for at fastslå konstruktionens alder. A127 (P12) er dateret til 971-1048 AD (Poz-123098) og A128 (P11) er dateret til 961-1050 AD (Poz-123097). Det er i givet fald den sydlige del af den østlige halvdel af den ene gavl, der er bevaret af et senvikingetids hus. Konstruktionen må anses for usikker, da kun så lidt af hustomten er bevaret.

Det er dog ikke umuligt, at der kan være tale om en hustomt fra vikingetiden, da der vest for konstruktionen løber et tolket vejforløb (A136) på tværs af feltet i en nord-syd retning. Der er taget en jordprøve (P1) fra anlægget, og vejen er efterfølgende blevet ¹⁴C-dateret til intervallet 978-1050 AD (Poz-124168). Det kan ikke udelukkes, der kan være tale om et ældre stykke korn, som er ende op i anlægget. I anlægget er der fund af jernslagge, jernkniv, jernnagle samt lidt knogler (X16-X21). Under alle omstændigheder er der evidens for, at der har været aktivitet i området fra den sene del af vikingetiden. Der findes fra kirken 3 runesten som alle dateres fra sen vikingetid/tidlig middelalder (se figur 1). Hvorvidt runestenene har relation til Sandby eller blot hentet til kirken som materiale fra oplandet omkring Sandby kan ikke afgøres. Inskriptionerne på runestenene lyder:

Sandby 1: ... søn Sote ... efter Thord, bror ...

Sandby 2: Eskil satte denne sten (ell. disse sten) efter sin broder Tue... Og Krog(?) ...

Sandby 3: Sølve rejste [?stenen] ... Spalkløse efter Sasser, [sin] far, og gjorde denne bro efter Torgisl, sin bror. Altid skal ... dette mindesmærke, som Sølve/ han selv udførte.

(oversættelser hentet fra <http://www.runestene.dk/sjaelland.html> ©.)

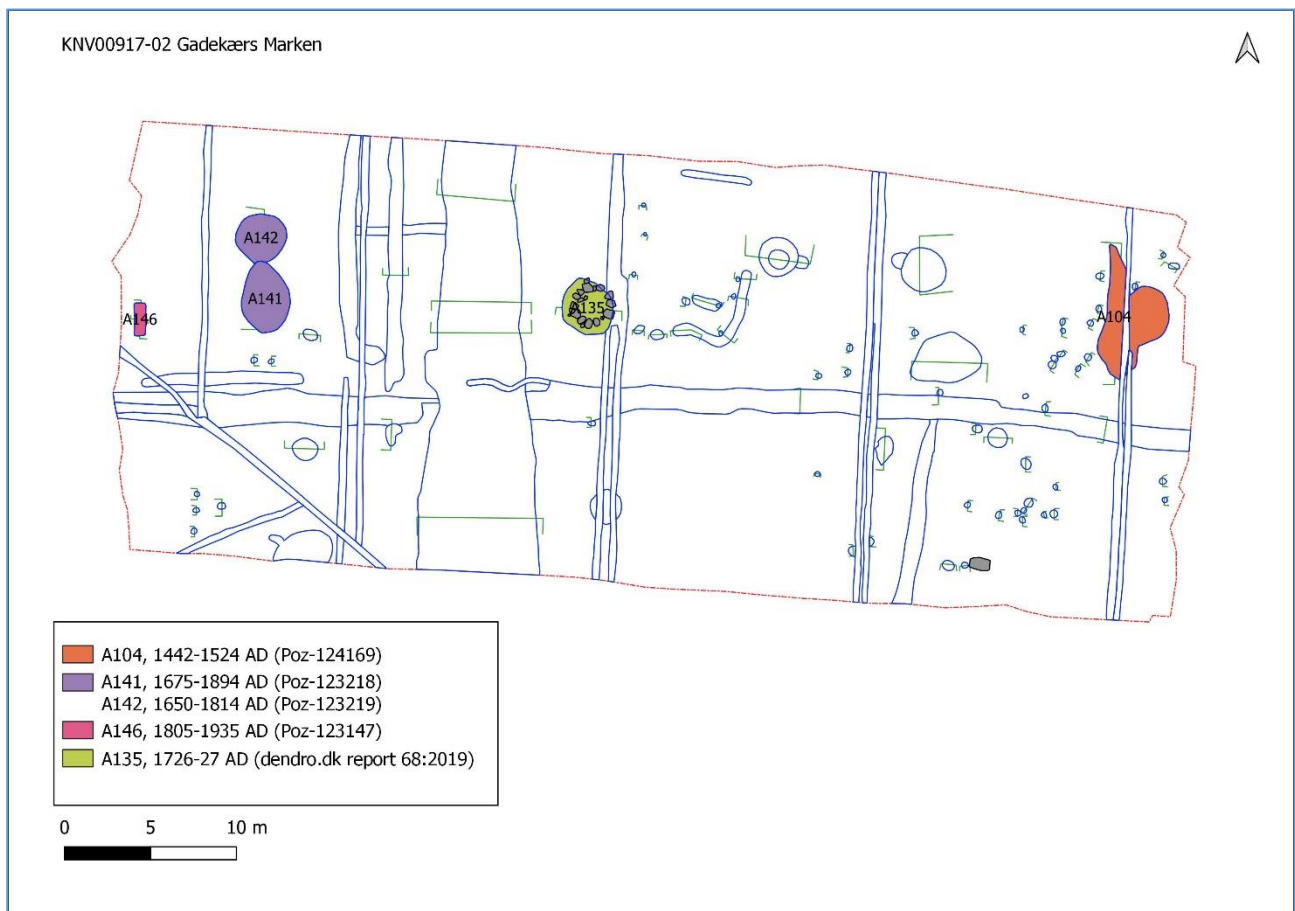
Det kan være en mulighed, at den omtalte bro kan være en broforbindelse over Susåen mellem Sandby og Veterslev blot 1-1,5 km nordøst for Sandby, dog foreligger ingen beviser.

Figur 8. KNV00917-02. Vej, markeret med grøn, og K1, markeret med rød.

1400 til 1800-tallet:

Det meste materiale og de fleste anlæg fra undersøgelsen tilfalder denne periode. Af de daterede anlæg er der en sandtagningsgrube (A104, P13), ¹⁴C-dateret til 1442-1524 AD (Poz-124169), to brønde (A141, P4, og A142, P5) ¹⁴C-dateret til 1799-1894 AD (Poz-123218) og 1726-1814 AD (Poz-123219) samt en hørbrønde (A146, P8) ¹⁴C-dateret til 1805-1935 AD (Poz-123147). Alle er dateringer på trækul. Foruden ¹⁴C er der foretaget en dendrodatering af en af plankerne i en brøndkasse fra A135, X1 og X2. Kun X2 kunne bruges til en datering. Dendrodateringen viste, at træet var fældet om vinteren 1726-27 AD, *dendro.dk report 2019:68*.

Figur 9. KNV00917-02. Dateringer af anlæg fra perioden 1400-1800-tallet.

Det store spænd inden for dateringerne gør det vanskeligt at sammenligne anlæggenes samhørighed. Keramikmaterialet fra anlæggende er alle af yngre rødgoods, hornmalet eller stjert og som type dateres inden for 1600 til 1800-tallet. Der er dog ingen tvivl om, at der har været aktiviteter på arealet igennem mange århundreder, og som sikkert alle har haft en tilknytning til det gamle gadekær enten som fælles aktiviteter eller som beboelsesparker omkring byens gadekær.

Der forekommer mange grøftforløb på arealet, hvor de fleste løber nord-syd. De er tolket som grøfter eller dræn under udgravningen. De nord-syd gående grøftforløb ligger med intervaller af 10-14 meter. De er ikke undersøgt i felt og kan derfor ikke med sikkerhed tolkes som dræn eller grøfter. Det kan ikke udelukkes, der kan være tale om

parcelinddelinger omkring gadekæret. Dateringerne for eventuelle parceller kan ikke fastslås, men må ligge fra vikingetid til nyere tid.

Fremtidigt arbejde på stedet

Det formodes, at anlægskoncentrationen i den arkæologiske undersøgelse i store træk har afgrænset aktiviteterne på arealet. Det formodes endvidere, at der på baggrund af terrænændringer mod syd kun vil kunne påtræffes sporadiske og fragmentariske anlæg der kan have tilknytning til det undersøgte areal. Da det forventes, at der er tale om gadekæret, kan der forekomme aktiviteter, som kan omhandle byens fællesaktiviteter, og som kan være med til at give et indblik i landsbyens fællesliv, vil det derfor være tilrådeligt at få foretaget forundersøgelser i de tilstødende arealer, hvis der skal foretages betydelige jordarbejder i området.

Det undersøgte areal anses for totalt undersøgt og er frigivet til anlægsarbejde.

Museum Sydøstdanmark

Holmegaard 2023